

Статті і студії

К.В. Лобач

ПОЛІТВІДДІЛИ МТС У СИСТЕМІ КООРДИНАТ «ВЛАДА-СЕЛЯНСТВО»

У статті аналізуються передумови, причини і процес створення політвідділів МТС та радгоспів. Досліджуються основні напрями діяльності цих надзвичайних органів на селі.

Ключові слова: *машинно-тракторні станції, політвідділи, радгоспи, селянство.*

Створення на селі політвідділів МТС і радгоспів — надзвичайних органів, що об'єднували в собі політичні, господарські й каральні функції, зумовлювалося намаганням влади подолати кризу колгоспного ладу. Головними її причинами, на думку професора С. Кульчицького, були: «по-перше, невміння «держави-комуни» вчасно абсорбувати новий сегмент радянської економіки з десятками мільйонів виробників; по-друге, прагнення Кремля негайно та в максимальних розмірах вилучити і використати за межами сільського господарства вироблений у ньому продукт» [1, с.17].

Виступаючи на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) (січень 1933 року), Сталін тричі вдався до метафори про «тиху сапу», якою, мовляв, ведуть свою підривну роботу супроти радянської влади залишки ворожих елементів. Застосувавши вислів, котрий так полюбився генсеку, зауважимо, саме такою «тихою сапою» і мали стати політвідділи МТС у продовженні репресивної політики на селі. Водночас протистояння на грані війни, що виникло між владою та селянством на кінець 1932 року, спонукало більшовицьку верхівку, крім подальшого «закручування гайок», відпрацьовувати шляхи знаходження компромісу. Тож період діяльності політвідділів уособлює той час, коли, з одного боку, влада вдається до масового застосування найбільш жорстоких методів щодо селянства, а з іншого — приймає рішення, що знаменують перехід до так званого «сталінського неонепу».

Історіографічний доробок дослідників цієї проблеми не вельми об'ємний. І до сьогодні найбільш ґрунтовною працею залишається стаття авторитетного російського дослідника аграрної історії — І. Зелєніна, опублікована на сторінках часопису «Отечественная история» [2]. Незважаючи на нетривалий період існування політвідділів, їх діяльність, як зазначає вчений, залишила настільки глибокий слід в історії колгоспів і сільського господарства, села в цілому, що період 1933-1934 років історики-аграрники небезпідставно іноді виділяють в окремий політвідділівський період» [2, с.42].

У вітчизняній історії функціонування політвідділів безпосередньо пов'язане з діями влади з організації голодомору-геноциду 1933 року та нищенням так званого «українського націоналістичного ухилу». Насамперед у контексті дослідження цих проблем і звертаються українські історики до висвітлення окремих напрямів роботи політвідділів МТС та радгоспів [1; 3; 4]. Утім, зважаючи на надзвичайний статус цих неконституційних органів,

наділених політичними, господарськими й каральними функціями, діяльність політвідділів МТС в Україні потребує комплексного аналізу.

Досліджуючи цю проблему, необхідно звернути увагу на такі її аспекти. По-перше, треба проаналізувати соціально-економічну та суспільно-політичну ситуацію в Україні на момент створення політвідділів. Слід розглянути причини, що спонукали сталінське керівництво країни до їх утворення. Необхідно також звернути увагу на неконституційний статус та надзвичайний характер цих інституцій і проаналізувати, яким чином це позначалося на їх взаєминах з партійними структурами й органами ОДПУ-НКВС. По-друге, варто визначити характер, принципи та методи роботи політвідділів. Потребує з'ясування питання, чи вдалося політвідділам реалізувати завдання, поставлені перед ними партійним керівництвом. І, нарешті, необхідно визначити причини ліквідації політвідділів й узагальнити наслідки їх роботи.

На кінець 1932 року пресловутий сталінський закон «про п'ять колосків» уже дав багатий «урожай». За інформацією органів юстиції, у перші чотири місяці дії закону в зв'язку з хлібозаготівлями було засуджено 16 781 чоловік [5, с.349]. Репресії обрушувалися як на голови простих селян, так і партійно-господарського апарату нижчої та середньої ланки. Ідеологічним обґрунтуванням цих репресій став виступ Сталіна на об'єднаному засіданні Політбюро ЦК і Президії ЦКК ВКП(б) 27 листопада 1932 року. Пояснивши труднощі хлібозаготівельної кампанії 1932 року, «а) проникненням в колгоспи і радгоспи антирадянських елементів і організацією там шкідництва, саботажу і б) неправильним, немарксистським підходом значної частини наших сільських комуністів до колгоспів і радгоспів», генсек закликав до нищівного удару по селянству [6, с.559]. В. Молотов, виступаючи на цьому засіданні, особливу увагу звернув на Україну: «...мені не раз доводилося в селах зустрічатися з такими керівниками, котрі не тільки не доросли до більшовизму, але на ділі цілком розчинилися в дрібнобуржуазній стихії та плетуться у хвості в куркуля й антирадянських елементів» [6, с.561].

Боротьбою із «саботажем хлібозаготівель, організованим куркульськими й контрреволюційними елементами», та необхідністю подолання «опору частини сільських комуністів, що стали фактичними провідниками саботажу», — мотивувалося прийняття постанови РНК УСРР і ЦК КП(б)У «Про занесення на чорну дошку сіл, що злісно саботують хлібозаготівлі» [6, с.562]. Ухвала такого рішення на практиці означала приречення людності села на вимирання. Робилося це задля того, «щоб показати, що радянська влада вміє безжально розправлятися з організаторами саботажу хлібозаготівель, з куркульськими елементами та їх пособниками», — наголошувалося в телеграмі С. Кагановича і В. Чубаря керівникам областей [6, с.563].

Наступним кроком в обґрунтуванні репресій, що обрушилися на Україну, стало прийняття постанови ЦК ВКП(б) від 14 грудня 1932 року «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі і Західній області», в якій провал хлібозаготівельної кампанії пов'язувався з «механічним» проведенням українізації у низці районів України. По суті, ця постанова започаткувала процес ревізії партійних рядів, узаконений пізніше резолюцією «Про чистку партії» об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б) (7-12 січня 1933 року). Серед 10 адміністративних одиниць, де чистка повинна була розпочатися в першу чергу, були й 4 області України: Донецька, Одеська, Київська, Вінницька [7, с.100]. Партійна чистка доповнила систему комплексного наступу Кремля на Україну, внеможливаючи формування організованого опору диктаторському режимові.

Система «драконівських», за визначенням самого Сталіна, методів економічного визиску селян та масштабних репресій поповнилася постановою ЦВК та РНК СРСР про паспортну систему від 27 грудня 1932 року, що передбачала суворий контроль за переміщенням селян. А таємна директива ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про запобігання масовому виїзду голодуючих селян» від 22 січня 1933 року, підготовлена особисто Сталіним, наказувала «не допустити повторення минулорічної помилки» [6, с.634-635]. Коли, рятуючись від голоду, українські селяни виїздили до Центрального чорноземного округу, на Волгу, в Московську та Західну області, а «партійні, радянські і чекістські органи України прогавили цю контрреволюційну зазімку ворогів радянської влади» — наголошувалося в директиві. Число таких селян-біженців, на думку авторитетного дослідника проблеми голодомору в Україні професора С. Кульчицького, могло сягати 3 млн. чоловік, сама ж директива, як наголошує вчений, була логічним продовженням попередніх акцій, спрямованих на фізичне винищення мільйонів громадян України [1, с.204, 309].

Пропонований перелік документів засвідчує наростання конфронтації між владою й селянством. Сталінська політика втрачала підтримку партійно-господарського активу на місцях. Не вдаючись до пошуків компромісу, влада розкручувала маховик репресій. Органами ДПУ УСРР лише за перші двадцять днів грудня 1932 року було заарештовано 862 члени і кандидатів у члени ВКП(б), серед яких — голови колгоспів та сільських рад становили відповідно 342 і 108 чоловік [5, с.478-479]. За таких умов зрозумілим стає намагання більшовицької верхівки шляхом створення політвідділів МТС «наростити» партійний, господарський та репресивний апарат на селі.

Завдання для новостворюваних надзвичайних органів визначив Сталін у промові «Про роботу на селі», аналізуючи недоліки роботи на селі та їх причини, на засіданні об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б) 11 січня 1933 року. Як першу заповідь для політвідділів генсек визначив «виконання плану хлібозаготівель». Наступною є «проблема планового керівництва колгоспним господарством, котра повинна привести до посилення керівництва комуністів у колгоспах» [8, с.218, 224]. Третій напрям роботи — боротьба з так званими «добре замаскованими антирадянськими елементами, що заправляють справами в ряді колгоспів й організують там шкідництво і саботаж» [8, с.228]. Аналізуючи четверту причину недоліків роботи на селі, Сталін наголошує на необхідності перебудування «фронту боротьби з куркульством», зміні тактики боротьби з ворогом, що «перейшов від прямої атаки колгоспів до роботи тихою сапою». Генсек чітко вказує: «Їх не треба шукати далеко від колгоспу, вони сидять в самому колгоспі і займають там посади комірників, завгоспів, рахівників, секретарів і т.д.» [8, с.229]. Розмірковуючи над питанням, чия провина і хто має відповідати, пояснює: «тільки ми, комуністи» [8, с.230]. Закінчуючи виступ, Сталін висловив думку, «що політвідділи МТС і радгоспів є одним з тих рішучих засобів, за допомогою яких можна буде ліквідувати ці недоліки в найкоротший термін» [8, с.232]. Вдаючись до класифікації поставлених завдань, зауважимо, що більшість з них кореспондується насамперед з репресивною функцією політвідділів.

Рішення про створення політвідділів МТС прийняв об'єднаний пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) (січень 1933 року) за доповіддю Л. Кагановича. Перші два розділи резолюції пленуму повторювали основні положення промови Сталіна, а 111 та 1V — містили положення про політвідділи МТС та радгоспів. До складу політвідділів уходили: начальник, котрий одночасно був заступником

директора МТС з політроботи, помічник з комсомольської роботи й два заступники із загальнопартійної роботи, один з яких призначався по лінії ДПУ і зараховувався в штат відповідного повноважного представництва (ПП) [7, с.85-87]. Пізніше, у червні 1933 року у штат політвідділів було введено посаду жінорганізаторів [1, с.349].

Очільник політуправління Наркомзему О. Криницький на XVII з'їзді ВКП(б) зауважив, що політвідділи діяли як партійні органи і як земельні органи поєднуючи за формою організації, територіальний та виробничий принципи [9]. Зокрема, начальник політвідділу нарівні з директором МТС ніс відповідальність за виконання виробничих і заготівельних планів. Політвідділи наділялися правом добору кадрів МТС і правління та службовців колгоспів і радгоспів.

Як відзначалося в положенні, політвідділи організують свою політичну діяльність у контакті з місцевим райкомом партії, начальник політвідділу як член районного партійного комітету періодично зобов'язаний був інформувати райком про роботу політвідділу [7, с.85]. Однак безпосереднього підпорядкування територіальним партійним комітетам не було, оскільки начальники політвідділів МТС призначалися й усувалися ЦК ВКП(б) за поданням перших секретарів крайкомів, обкомів і ЦК нацкомпартій. У повсякденній практиці начальники політвідділів підлягали безпосередньо політсекторові МТС обласного землеуправління, НКЗС республіки і перед ними звітувалися за свою роботу [7, с.85]. Політвідділи, наділені надзвичайними повноваженнями, порушували монополію влади на селі районних комітетів партії, котрі здійснювали керівництво місцевими партійними осередками за територіальним принципом. У майбутньому це призвело до численних непорозумінь між партійними структурами і потребувало врегулювання окремою постановою ЦК ВКП(б).

Посада заступника начальника політвідділу з роботи ОДПУ потребує окремого коментарю. Органи ОДПУ забезпечували заміщення цих посад працівниками, котрі мали не менше від трьох років партійного і двох років чекістсько-оперативного стажу. Затвердження визначених працівників здійснював особисто Г. Ягода, на той час начальник особливого відділу й заступник голови ОДПУ, а у зв'язку з хворобою В. Менжинського — голови ОДПУ, фактичний керівник відомства.

Наказ ОДПУ за №0017, виданий 25 січня 1933 року за підписом Г. Ягоди, визначав завдання ПП, на території яких створювалися політвідділи. В ньому наголошувалося на персональній відповідальності повноважних представників за працівників, направлених на роботу в політвідділи, та визначалися завдання заступника начальника політвідділу МТС і радгоспів по лінії ОДПУ [6, с.678]. Його компетенцією була «безпосередня боротьба з контрреволюційними проявами на території МТС і радгоспів; виявлення і висвітлення діяльності контрреволюційних, антирадянських і куркульських угруповань, організацій і окремих осіб, як у складі МТС, так і на всій території, що обслуговується МТС, і радгоспів; виявлення та висвітлення діяльності угруповань і окремих осіб, що підривають виробничо-економічну міць радгоспів, МТС і колгоспів; охорона соціалістичної власності, попередження і нанесення випереджуючого удару по крадіях, шкідниках, терористах, саботажниках тощо; всебічне висвітлення політико-морального і виробничо-господарського стану МТС і радгоспів» [6, с.678]. У наказі йшлося також про взаємне інформування райорганів ОДПУ та заступників начальників політвідділів МТС щодо політичних настроїв колгоспників та одноосібників у районах обслуговування МТС.

Специфіка політвідділів МТС та радгоспів полягала в тому, що вони, об'єднавши обидва паралельно діючі апарати сталінської диктатури — компартійний і чекістський, уторглися у сферу діяльності обох. Уже перші місяці роботи політвідділів як надзвичайних органів з широкими повноваженнями викликали численні непорозуміння як по лінії партійних органів, так і в системі ОДПУ.

На ліквідацію «неправильного, а то й просто непартійного ставлення ряду райкомів до політвідділів МТС та радгоспів» була спрямована постанова ЦК ВКП(б) від 15 червня 1933 року «Про роботу політвідділів МТС, про колгоспний осередок і про взаємини політвідділів і райкомів» [7, с.105-107]. Відтепер територіальними партійними осередками та виробничими осередками колгоспів, які не обслуговуються МТС, керували райкоми партії, а колгоспними осередками, кандидатськими групами і групами співчуваючих у колгоспах, що обслуговуються МТС, — політвідділи. Такі питання життя села, як радянське будівництво, фінанси, освіта, пропаганда тощо, давалися на відкуп районним партійним органам. У їх компетенції залишалися також питання затвердження прийому і виключення з партії, ведення обліку членів та кандидатів партії, а також співчуваючих і збирання членських внесків [7, с.107].

Остаточна легітимізація політвідділів у системі партійного будівництва відбулася через рік після їх створення, коли XVII партійний з'їзд тридцять четвертим пунктом Статуту наділив ЦК партії правом створювати політвідділи «на відстаючих ділянках соціалістичного будівництва, які набирають особливого значення для народного господарства і країни в цілому [7, с.162]. Проте й надалі ці органи продовжували залишатися неконституційними за своїм статусом.

Неоднозначною була реакція на створення паралельних структур і обласних та районних відділів ОДПУ. Як зауважував у листі до Г. Ягоди начальник Донецького облвідділу ОДПУ М. Гроссман, «певна частина наших працівників не розуміє цієї великої партійної справи і «носом верне». Вони ображені. Це були монопольні вожді в своєму районі, а тепер — на тобі, і конкурент з'явився» [10, с.268].

На врегулювання непорозумінь у роботі політвідділів по лінії ОДПУ спрямовувався циркуляр ДПУ УСРР №164/ТПВ «Про чекістське обслуговування колгоспів» від 19 червня 1933 року за підписом К. Карлсона й начальника таємно-політичного відділу Александровського, в якому йшлося про те, що деякі заступники начальників політвідділів і начальники райорганів ДПУ неправильно зрозуміли директиву з питань організації агентурно-інформаційної мережі в колгоспах, що обслуговуються МТС. Деякі заступники начальників політвідділів, усупереч указівкам із центру, прийняли від начальників райорганів всю інформаційну мережу по колгоспах, звільнивши тим самим райапарати від будь-якої роботи щодо неї. В інших випадках «обслуговування колгоспів» було розподілено між районними відділами та заступниками політвідділів. З огляду на це, керівництво наголошувало: агентурно-інформаційна мережа райорганів ДПУ по колгоспах, що обслуговуються МТС, передачі заступнику начальника політвідділу в жодному разі не підлягає і продовжує використовуватися райорганами, з яких відповідальність за обслуговування колгоспів не знімається, а заступники начальників політвідділів будують зовсім нову, паралельну агентурно-інформаційну мережу по колгоспах на основі розробленого плану, погодженого з райапаратом і затвердженого обласним відділом ДПУ [11].

28 червня 1933 року заступник голови ОДПУ Я. Агранов підписав циркуляр №36, котрий надавав право заступникам начальників політвідділів МТС і радгоспів за санкцією оперсектору ОДПУ та за участю райапарату вчиняти арешти й проводити слідство. Право затримання злочинця вони мали лише у випадках його виявлення на місці злочину, якщо злочинець мав можливість утекти або ж знищити сліди злочину, а також з метою попередження та запобігання злочину [11].

Усе зазначене дозволяє зробити висновок, що політвідділи були спеціально сконструйованими, диктаторськими за повноваженнями, партійно-господарськими та каральними органами, покликаними опанувати ситуацію на селі в умовах кризи, спричиненої сталінською політикою продрозкладки.

Процес формування політвідділів розпочався за кілька місяців до прийняття офіційного рішення про їх створення. Вже в листопаді 1932 року була сформована комісія ЦК ВКП(б) на чолі з П. Постишевим, якій було доручено до кінця року відібрати для політвідділів МТС України, Північного Кавказу та Нижньої Волги 1 тис. начальників політвідділів і 2 тис. їх заступників [2, с.43]. На початку грудня 1932 року С. Косіор розіслав по областях циркуляр із повідомленням про створення нового інституту влади. Україна входила до числа регіонів, де план організації політвідділів МТС, розроблений ЦК ВКП(б), передбачав розгортання політвідділів у першу чергу, до 1 квітня. Це пояснювалось як критичною ситуацією, що була спричинена політикою хлібозаготівель та голодомору, так і великою насиченістю республіки машинно-тракторними станціями. Від жовтня 1930 року і до кінця першої п'ятирічки у середньому кожні два дні в колгоспах УСРР з'являлася нова МТС. Наприкінці 1932 року в республіці працювали 594 МТС, у зоні діяльності яких знаходилась майже половина колгоспів (48,2%) [1, с.180-181]. Однак стан справ більшості МТС у питаннях технічного забезпечення, ефективності керівництва, підготовленості робітників та управлінського апарату викликав багато справедливих нарікань.

Упродовж десяти місяців від часу прийняття рішення в Україні було організовано 643 політвідділи МТС і 203 політвідділи радгоспів, куди надіслано загалом 3 тис. керівних працівників [12, с.152]. Партійні органи вкрай скрупульозно ставилися до підбору кадрів для політвідділів. Л. Каганович зауважував, що для того, щоб відібрати одного працівника доводилося пропускати 5, а іноді й 10 чоловік [9]. Переважну більшість працівників політвідділів (58%) становили робітники, 35% з них мали партійний стаж до 1920 року. Начальники політвідділів з партстажем до 1920 року становили 79% від загальної кількості, 45% з них мали вищу партійну чи вищу загальну освіту, 46% — середню освіту. Майже половина складу начальників політвідділів була представлена посланцями Москви та Ленінграда. Приблизно кожен десятий керівник політвідділу пройшов армійську школу [9].

Аналізуючи якісний склад працівників політвідділів, І. Зеленін цілком слушно вказав на два недоліки відібраного контингенту. По-перше, абсолютна більшість працівників політвідділів не лише не були фахівцями в галузі сільського господарства, але й мали про нього доволі туманне уявлення; по-друге, до мобілізації в політвідділи більшість працівників перебували на керівній політичній чи господарській роботі, тобто були безпосередніми представниками адміністративної системи з властивими їй стилем і методами роботи [2, с.46].

Особлива увага приділялася кадровому добору заступників начальників політвідділів по лінії ОДПУ. Начальник відділу кадрів ОДПУ Я. Вейншток

відзначав заповнення вакансій заступників начальників політвідділів у 1933 році на 78%. Зокрема, загалом відділ кадрів ОДПУ виділив для цієї роботи 3459 працівників. З них — 2609 чоловік (75,4%) з числа оперативників діючого складу, головним чином, з числа уповноважених, 523 чоловіки (15,1%) — випускники центральної школи та вищої партійної школи ОДПУ, тобто працівники, що отримали належний теоретичний та практичний вишкіл, 317 чоловік (9,2%) — випускники спеціальних курсів з підготовки заступників начальників політвідділів МТС і радгоспів [13, с.53]. Для роботи в політвідділах підбиралися молоді, але достатньо досвідчені працівники, 2507 чоловік (72,5%) були віком від 26 до 35 років. Більшість з них — 52,4% — мали робітниче походження.

Незважаючи на суворі критерії добору кадрів, упродовж першого року існування політвідділів 60 працівників, співробітників ОДПУ, було знято з роботи за антипартійні вчинки та посадові злочини й притягнуто до партійної та чекістської відповідальності. Ще 46 чоловік було звільнено як таких, що «за своєю оперативно-чекістською кваліфікацією не зуміли практично справитися з комплексом завдань, котрі стоять перед ними... і не подають сподівань на освоєння цих завдань на майбутнє» [13, с.55]. У таємному наказі ОДПУ за №545 вказувалося, що окремі ПП проявляють «україн несерйозне ставлення до справи добору та розстановки заступників начальників політвідділів з роботи ОДПУ». З огляду на визначення як одного з найголовніших завдань політвідділів «очищення колгоспів і МТС від класово-ворожих та шкідливих елементів», така увага до працівників цих надзвичайних органів була не випадковою.

Специфічний статус співробітників ОДПУ в структурі політвідділів дозволяв їм здійснювати нагляд за діяльністю всіх категорій сільськогосподарських працівників району діяльності МТС, уключаючи керівництво МТС. Нерідко це ставало причиною конфліктів між начальниками політвідділів та їх заступниками, самоусунення останніх від суто політвідділівської роботи. «З першого дня своєї роботи в політвідділі, — писав начальник політвідділу Кальчанської МТС Дніпропетровської області навесні 1933 року, — мій зам. по ОДПУ т. Зайцев зводить свою роль виключно до арештів, перетворив політвідділ у слідчу камеру, погрожує арештами колгоспникам і працівникам МТС. Спроба виправити його з боку політвідділу ні до чого не привела» [2, с.50]. 3 лютого 1933 року ОДПУ та Політуправління Наркомзему СРСР видали циркуляр за №22 «Про взаємовідносини заступників начальників політвідділів МТС і радгоспів (по роботі ОДПУ) з начальниками політвідділів» [6, с.679], який роз'яснював, що заступники начальників політвідділів МТС і радгоспів цілком підпорядковуються начальникам політвідділів, виконують їх завдання й інформують за своїми матеріалами про політичний і господарський стан радгоспів, МТС і колгоспів. У своїй агентурно-оперативній роботі вони зберігають повну самостійність. Отже, репресивний напрям діяльності заступників залишався поза контролем начальників політвідділів.

Новостворені органи розпочали свою роботу з наведення порядку та ліквідації безгосподарності всередині самих МТС. Матеріали доповідних записок заступників начальників політвідділів у партійні органи засвідчують відсутність належного обліку збирального інвентарю та інформації про його місцезнаходження, неприпустимо повільні темпи ремонту сільськогосподарського обладнання та реманенту, нестачу запчастин та інструментів, необхідних для ремонту машинно-тракторного парку, брак кваліфікованих кадрів робітників.

За інформацією заступників начальників політвідділів Червоноповстанської МТС на Дніпропетровщині, Вовчанської, Великописарівської, Речанської МТС на Харківщині, дирекція МТС у ході підготовки до сівби не здійснювала керівництва дільницями [10, с.384, 403]. Незадовільні темпи сівби є результатом того, вказується в документі, що в МТС не проробляли матеріалів, котрі надходили з сіл, не добивалися чіткої й вчасної сигналізації від агрономів і керівників виробничих дільниць про фактичний стан справ у кожному колгоспі. Подібні зауваження можна було закинути керівництву більшості МТС. Відтак, начальники політвідділів ряду МТС фактично очолили станції та взяли за налагодження їх господарської діяльності.

Забезпечуючи, як того вимагала резолюція пленуму ЦК і ЦК ВКП(б), «партійне око і контроль» в усіх галузях роботи і життя як самих МТС і радгоспів, так і колгоспів, що обслуговуються МТС, політвідділи контролювали роботу відряджених з районних та обласних органів уповноважених за сівбою. За інформацією заступника начальника політвідділу Лозівської МТС Харківської області, керівництво сівбою з боку окремих уповноважених РВК, секретарів парторганізацій — незадовільне. Так у селі Нова Іванівка уповноважений обкому Линчанський більшу частину робочого часу спить. Зафіксовані випадки грубого ставлення до колгоспників. Закріплений за Федорівською сільрадою уповноважений РВК Пугачов «гастролює» по колгоспах. Колгоспники зауважували, що він «їде туди, де можна поїсти» [10, с.406].

Окрім систематичного інформування відомства ОДПУ та партійних органів про стан справ на місцях, заступники начальників політвідділів реалізовували своє право на відсторонення від роботи, арешт і передачу до суду колгоспників та працівників МТС і радгоспів. Підставою для такого рішення могли слугувати різні причини. Як, наприклад, видача для посіву прілого зерна Гончаровим — комірником колгоспу «Радянський хлібороб», зони обслуговування Барвенківської МТС чи звинувачення у шкідництві за недбалий догляд техніки дільничного механіка Моргуна в Речанській МТС на Харківщині [10, с.403-404].

Боротьба з так званим «шкідництвом» та «саботажем» була одним із провідних напрямів діяльності політвідділів. До категорії «шкідників» потрапляли як голови й члени правлінь колгоспів, так і прості селяни. Обвинувачення в шкідництві висувалося за неякісний ремонт, часті поломки та простої тракторів, масовий падіж коней, низьку якість посівного матеріалу, сівбу з огріхами та на полях неочищених від бур'янів. Предметного розбору причин подібних явищ та визначення частки провини окремих працівників здебільшого не проводилося.

У період весняної посівної кампанії як масовий саботаж класифікувався невихід селян на роботу, відхід організованим порядком на промисли та на новобудови. Так, у колгоспі «Перше Травня», району обслуговування Полібанівської МТС Дніпропетровської області, з 830 працездатних колгоспників щоденно працювало не більше ніж 200 чоловік. Заступник начальника політвідділу по лінії ОДПУ пояснив це «саботажем з боку голови правління колгоспу, який навмисне не займав колгоспників роботою, заявляючи, що годувати їх нічим» [10, с.405]. За обвинуваченнями у саботажі найчастіше заарештовували колгоспників керівної ланки — членів правлінь, бригадирів, полеводів чи селян, котрі, з точки зору влади, мали ненадійне минуле, були пов'язані з так званими «ворожими експлуататорськими елементами».

Перед політвідділами, як, зрештою, і перед іншими органами влади на селі, навесні 1933 року стояло завдання за будь-що змусити селян засіяти хліб і зробити це якомога якісно. Примусити до ефективної праці селян не однократно обдурених і обібраних державою, приречених на голодне вимирання і зганьблених обвинуваченнями у «шкідництві» та «контрреволюції» було важко. Не вдаючись до пошуку економічних стимулів (підгодовування селян, що працювали на колгоспних роботах, таким уважати не можна з цілої низки причин) влада вибрала суто каральні методи. Реалізуючи свої надзвичайні повноваження, політвідділи розгорнули роботу у напрямі, визначеному постановою ЦВК СРСР «Про зміцнення колгоспів», котра зобов'язувала застосовувати стосовно осіб, «обвинувачених у саботажі сільськогосподарських робіт, крадіжці насіння, шкідницькому применшенні норм висіву, шкідницькій роботі з оранки та сівби, що знижує урожай і псує поля, в навмисному ламанні тракторів і машин, у знищенні коней — як до розкрадачів колгоспної власності, постанову від 7 серпня 1932 року «Про охорону суспільної власності» [14, с.451]. Застосовуючи такі жорстокі методи покарання, влада намагалася досягти повного підкорення селян під загрозою голодної смерті чи тривалого ув'язнення. Партийна чистка, до проведення якої активно долучилися політвідділи, завершувала систему каральних заходів влади щодо села.

Підбиваючи підсумки першого року роботи політвідділів, керівник політуправління Наркомзему О. Криницький у промові на XVII з'їзді ВКП(б) як досягнення в організаційно-господарському зміцненні колгоспів, чистці та підборі і висуванні кадрів наводив дані, за якими, в 1028 МТС з числа працівників бухгалтерії МТС знято з роботи 37%, механіків МТС — 34%, агрономічного персоналу — 31%, бригадирів тракторних бригад — 27%, ремонтних працівників — 20%, трактористів — 13%. З числа голів колгоспів вичищено та знято з роботи 50%, бригадирів — більше ніж 31%, завгоспів — 17%, конюхів — 24%, завідувачів товарними фермами — 32%, бухгалтерів і рахівників — 25%, обліковців — 24%, комірників — до 40% [9]. Зважаючи на перелік посад «вичищених» у масовому порядку працівників, зокрема колгоспників, можна стверджувати, що настанова Сталіна щодо боротьби з так званими «добре замаскованими антирадянськими елементами, які заправляють справами в ряді колгоспів і організують там шкідництво і саботаж» була реалізована.

В Україні горнило чистки упродовж дев'яти місяців 1933 року пройшли 234 тис. працівників, з них 65,5 тис. (28%) було визнано такими, що не відповідають посадам. Найбільше звільнених виявилось серед голів правлінь колгоспів — 54% від загальної кількості [1, с.347]. Отже, кожен другий з керівників колгоспів позбувся своєї посади.

Проблема якісного складу нижчої керівної ланки села була вкрай нагальною. Засади здійснення колективізації зумовили низький освітній та культурний рівень сільських керівників. Свої претензії до голів колгоспів висловлювали і самі селяни. Йшлося здебільшого про зловживання владою, брутальну поведінку тощо. Однак необґрунтованість масового притягнення до кримінальної відповідальності й засудження директорів радгоспів, МТС і голів колгоспів змушений був визнати і союзний нарком юстиції М. Криленко [10, с.149]

Вакансії керівників господарств заповнювалися перевіреними партійцями. За інформацією П. Постишева на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У в листопаді 1933 року, в колгоспи було надіслано не менше ніж 10 тис. чоловік, у тому числі на постійну роботу головами колгоспів, секретарями осередків і

парторгами колгоспів 3 тис. чоловік [12, с.152]. За свідченням В. Чубаря, допомога селу кадрами була ще більш масштабною, лише з травня по листопад 1933 року з міст на роботу до МТС і колгоспів виїхало понад 15 тис. осіб [1, с.343]. Зачистка керівного складу колгоспів дозволила не лише вилучити всіх реальних чи потенційних опозиціонерів сталінського режиму, але й сприяла формуванню кадрового корпусу керівників, головною доблестю яких був послух.

Не менш масштабною була селекція районної ланки керівництва. За десять місяців 1933 року майже 70% перших секретарів та радянських голів залишили свої посади. Зокрема, замінено «міцнішими» працівниками 237 секретарів райкомів, 249 голів райвиконкомів, 158 голів районних комісій. У цілому на роботу в райони було надіслано 1340 перевірених товаришів [12, с.152]. Часто керівні пости заміщувалися функціонерами, надісланими за розпорядженням ЦК ВКП(б). У виступі на XV11 партії Л. Каганович указав, що в Україну було направлено 5581 працівник [9].

Діяльність політвідділів несправедливо було б зводити виключно до репресій. Нагадаємо, з шести штатних працівників політвідділу лише один був безпосередньо пов'язаний з ОДПУ. Здійснювані в тій чи іншій формі репресії були ефективним засобом, проте навряд чи спроможні були розв'язати тугий клубок суперечностей, що виник між владою і тепер вже колгоспним селянством. Подолання кризи на селі вимагало розгортання політико-організаційної, господарської роботи.

Важливим напрямом діяльності політвідділів стала організація курсів для комбайнерів та трактористів. Потреба у кваліфікованих працівниках була зумовлена швидким зростанням технічного парку МТС. За період з 1930 року по 1933 рік тракторний парк МТС зріс більше ніж у чотири рази — від 7600 машин до 34 тис. Майже в 2,5 рази зросло число автомобілів. На колгоспних ланах з'явилося понад 2300 комбайнів. Складними молотарками в 1933 році було обмолочено 70% зернових культур в колгоспах, що обслуговувалися МТС [15, с.781]. Водночас якість роботи збиральної техніки була низькою, не в останню чергу це пояснювалося низьким рівнем кваліфікації комбайнерів. Саме з метою її підвищення організовувалися курси, де слухачі здобували теоретичні знання та набували практичних навичок. Утім далеко не завжди організація роботи курсів була бездоганною. Заслуговує на увагу повідомлення з Киселівської МТС Одеської області. «При МТС організовані курси комбайнерів для трьох МТС: Киселівської, Білозерської й Даревської — доповідає заступник начальника політвідділу. — Курси розраховані на 110 чоловік, прибуло 48 чоловік. Даревська МТС не прислала жодного тракториста. Погані справи з викладачами, немає викладача по комбайну. Курсанти перебувають у вкрай незадовільних умовах: немає гуртожитку і столової. Незважаючи на вказівку присилати на курси комбайнерів кращих трактористів, дирекція МТС послала гірших. Зафіксовані випадки направлення на курси Білозерською МТС 14-літніх хлопчаків» [10, с.422]. Подібна картина спостерігалася в Ново-Збуревській МТС на Одещині, де 80 чоловік курсантів-комбайнерів тривалий час «ходили без діла», очікуючи викладачів-інструкторів [10, с.423]. Проте, навіть беручи до уваги подібні факти, заслуга політвідділів у підготовці кваліфікованих працівників для сільського господарства була незаперечною.

Очевидним був позитивний вплив політвідділів на формування структури соціальної зайнятості на селі. Після введення у штат політвідділів посади жінорганізатора, розпочалася робота із залучення жінок до громадського господарства, зокрема на посади організаторів виробництва і на кваліфіковані

роботи. Жінорганізатори дбали про створення належних побутових умов для працюючих жінок як-от — організація дитячих ясел, медичне забезпечення, а також заохочували набуття ними професії та безпосередньо сприяли тому. З ініціативи політвідділу Старобешівської МТС (Донецька область) у березні 1933 року було організовано першу в СРСР тракторну бригаду дівчат, яку очолила Паша Ангеліна. На VII Всесоюзному з'їзді рад П. Любченко повідомив, що на початок грудня 1934 року в Україні висунуто на керівну роботу 250 тис. колгоспниць [1, с.349].

На другому році існування перед політвідділами постало завдання боротьби з «антикомбайними настроями». На початок збиральної кампанії 1934 року МТС зіткнулися з проблемою відмови голів правлінь колгоспів від послуг станцій у збиранні врожаю. «Я справлюсь з косовицею без комбайнів, — заявляв голова правління колгоспу імені Петровського Карбівської МТС на Одещині. — Навіщо вони мені? Якщо у мене будуть працювати комбайни, я змушений буду за роботу заплатити зерном, а я зберу своїми силами, і хліба залишиться більше для колгоспників» [10, с.591]. Тієї ж думки були і рядові колгоспники сусіднього господарства «Червоний хлібороб», котрі, пригадуючи минулорічні жнива, говорили, що «в тих колгоспах, де збирав комбайн, колгоспники залишилися без хліба. Ми не хочемо залишитися без хліба, і тому самі будемо збирати» [10, с.591]. Такою була реакція селян на запровадження нової системи розрахунків між колгоспами та МТС після прийняття 5 лютого 1933 року постанови РНК СРСР «Про зразковий договір машинно-тракторних станцій з колгоспами».

Попередній порядок оплати робіт МТС за твердими розцінками скасовувався, й запроваджувалася натуральна оплата у відсотках від урожаю сільськогосподарських культур. За повний цикл виконання робіт по зернових культурах колгосп зобов'язаний був заплатити МТС 20% урожаю, буряку — 17%, картоплі — 16%. Розрахунки за всі роботи, виконані до початку збирання врожаю, проводилися з перших партій намолоченого зерна, але не пізніше ніж за місяць від початку обмолоту, а за сам обмолот — у ході жнив [14, с.453].

Важливо наголосити, обрахування обсягів виплат здійснювалося не за фактичною (амбарною) врожайністю, а за «біологічною» тобто тією, що була визначена міжрайонною державною комісією для визначення врожайності. Однак уручну зрізані та обмолочені колоски з певних квадратів давали зовсім інші обсяги врожаю, ніж валовий збір. За різними підрахунками, втрати зернових на полях під час жнив сягали від 20% до 50%. Причини того — низька якість техніки та кваліфікації робітників, неналежний рівень організації жнив, зрештою, несприятливі погодні умови. З огляду на це, завищення розмірів оплати є очевидним. Держава законом гарантувала стягнення платні з колгоспів. Окрім того, за вчасний розрахунок на господарства накладався штраф, що сягав 50% суми заборгованості [14, с.454]. Головною причиною суворого покарання за неповний та невчасний розрахунок колгоспів з МТС було те, що натуроплата, котру одержували МТС за роботу, підлягала обов'язковій здачі державі, тобто була гарантованим доповненням до обов'язкових поставок збіжжя колгоспами за хлібозаготівельними планами.

Документальні матеріали дають низку прикладів, коли керівники політвідділів МТС вимагали перегляду врожайності, визначеної міжрайонною державною комісією, наполягаючи на її зниженні. Подібна позиція жодною мірою не була жестом альтруїзму стосовно колгоспів і пояснювалася відповідальністю за стан господарств, котру політвідділи несли як

господарські організації. Доповідні записки заступників начальників політвідділів змальовували реальну ситуацію, що склалася в колгоспах. «Частина колгоспів, виконавши хлібопоставки і натуроплату, не матимуть зерна для розрахунку з колгоспниками на трудодні, — доповідав 9 серпня 1934 року заступник начальника політвідділу Буялицької МТС Одеської області т. Макаренко, — деяким з них не вистачає зерна навіть для видачі авансів. У колгоспі імені Кагановича намолочено 1027 ц, здано — 643. Натуроплати здано 239 ц. Для посіву лишилося 374 ц, а необхідно 450. Видано колгоспникам в рахунок 10% авансування 84 ц, замість належних 135» [10, с.601].

За повідомленнями оперативників з Одещини та Харківщини непоодинокими були випадки, коли начальники політвідділів разом з секретарями райкомів партії давали санкцію — спочатку забезпечити колгоспи насінням і 10% відрахуваннями для колгоспників, а потім вивозити хліб у рахунок хлібозаготівель. Директиви саме такого змісту були видані 13 та 30 серпня 1934 року начальником політсектора Вінницького земуправління Колтипіним, після яких начальники політвідділів підвідомчих МТС взялися за створення хлібофуражних балансів, аби розрахувати реальні можливості господарств щодо виконання плану хлібоздачі та забезпечення внутрішніх потреб господарств та колгоспників. Ініціатива політвідділівців була суворо осуджена вищим партійним керівництвом. 9 серпня 1934 року ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про політсектор Вінницького облзу», якою Колтипіна було знято з посади з оголошенням суворої догани [10, с.213]. Газета «Правда» на своїх сторінках опублікувала статтю, котра закликала покінчити з лібералізмом стосовно саботажників хлібоздачі та виконати її плани у повному обсязі. Зауважимо, що «цілковите виконання колгоспниками і радгоспами своїх зобов'язань перед державою» визначалося як головне завдання політвідділів. Тож питання стану колгоспних господарств відходили на другий план, а інтереси колгоспників нехтувалися.

Не останньою обставиною, що вмотивувала рішення окремих керівників політвідділів про забезпечення хлібом самих його виробників, було намагання не допустити повторення голодомору. Хрестоматійними стали приклади документування співробітниками ОДПУ трагедії голодомору 1932-1933 років, однак і навесні 1934 року заступники начальників політвідділів продовжували інформували вище керівництво про «продовольчі труднощі в колгоспах», як зауважовано іменували голод. Неспростовними доказами поширення якого селами України є статистика опухань від недоїдання та приклади голодних смертей, що вказуються в офіційних донесеннях. У колгоспах «Молотар», «Прогрес», «Червоний шлях», імені Шевченка, імені Косіора, імені Сталіна, імені Постишева зони діяльності Семенівської МТС, Чернігівської області, з 485 чоловік населення опухло з голоду 114 чоловік. Серед колгоспників, що потерпали від голоду, чимало було ударників виробництва та активістів. Як зауважує автор донесення Хуторянський, продовольча допомога селянам, що потерпають від голоду, надається незначна. З огляду на це, політвідділом поставлене питання перед обласним комітетом партії і політсектором обласного земельного управління про необхідність надання колгоспам продовольчої допомоги [13, с.124-125].

Тривожні повідомлення про катастрофічну нестачу продовольства надходили з Донецької, Дніпропетровської, Вінницької, Київської областей. Заступники начальників політвідділів доповідали, що на роботу в поле виходить від 10% до 25% працездатних селян, навіть ударники відмовляються від виконання прополки, прохаючи хліба, зафіксовані випадки старцювання

колгоспників та від'їзду молоді з сіл [13, с.125]. Про опухання колгоспників від голоду, виснаження та смертність дітей у дитячих будинках та притулках йшлося в повідомленнях з Яблонецької, Пулінської (Київська область), Бересповенської (Харківська область), Теофіпольської, Базалійської (Вінницька область) МТС [10, с.198]. Більшість офіційних донесень закінчувалося висновками про необхідність надання селянам продовольчої допомоги.

Листопадовий (1934 року) пленум ЦК ВКП(б) окремо розглядав питання «Про політвідділи в сільському господарстві». І. Зеленін, аналізуючи перебіг та рішення пленуму в згаданій публікації, вказує на зміну позиції Л. Кагановича, котрий на XVII з'їзді партії (січень-лютий 1934 року) говорив про шкідливість постановки питання про ліквідацію політвідділів, а в листопаді констатував, що політвідділи в основному виконали ті ударні завдання, які були поставлені перед ними в січні 1933 року [2, с.56-57]. Частина місцевих працівників, серед них і керівник Дніпропетровського обкому партії М. Хатаєвич, висловлювалися за перетворення частини політвідділів у райкоми, з метою ліквідації «паралелізму» в роботі.

Свідченням неоднозначного сприйняття рішення про ліквідацію політвідділів тодішньою політичною елітою є виступ на пленумі С. Косіора. Партійний керівник республіки заявляв: «...просто важко собі уявити, що на цьому місці, на цьому посту, позиції, яку зараз займає політвідділ, що тут нікого не буде. Це неможливо собі уявити, абсолютно неможливо... Ось чому зараз мови не може бути і партія не ставить питання про ліквідацію політвідділів, як дехто схильний думати». Однак після зауваження Сталіна — «якщо виконали свою роль, то будуть обов'язково ліквідовані», кинутого в ході виступу, — С. Косіор зовсім плутано закінчив думку: «Я думаю, що всі ці питання, які поставлені в рішенні і в доповіді т. Кагановича, вони вирішують, безумовно, правильно ці самі питання» [10, с.326-327]. Резолюція пленуму зобов'язала «перетворити політвідділи у звичайні партійні органи». Паралельно з цим дещо змінювалася структура райкомів партії — вводилася посада другого секретаря, котрий опікував питання сільськогосподарського будівництва, створювалися сільгоспвідділи. Відтепер керівництво всіма первинними організаціями в районі покладалося на районні комітети партії. Система політвідділів МТС радгоспів зберігалася до березня 1940 року [7, с.196].

Підводячи підсумки аналізу дворічної історії існування політвідділів, необхідно зауважити наступне: насамперед сам факт створення на селі неконституційних, надзвичайних за своїми повноваженнями та статусом органів, наділених політичними, господарськими та каральними функціями, засвідчував небажання пошуку владою шляхів гармонізації інтересів селянства і держави та обрання нею силового варіанта розв'язання конфлікту між ними. Антикризіві за призначенням органи продовжували втілювати політику, що спричинила цю кризу. Як органи сталінської диктатури, політвідділи долучилися до організованого владою «виховання голодом» українського селянства. Атмосфера страху, котра нагніталася боротьбою з «шкідництвом, саботажем, контрреволюцією», сприяла остаточному впокоренню українського селянства. Партійна чистка стала на ділі продовженням репресивної політики, жертвами якої стали тисячі чесних, кваліфікованих працівників і відданих справі партійців.

Діяльність політвідділів сприяла нівелюванню влади місцевих рад і зосередженню повноти влади в руках партійних органів. Сам принцип організаційної побудови й системи підпорядкування політвідділів засвідчив

централізацію влади в країні, що призвело до повної її узурпації Сталіним і його найближчим оточенням.

Першочергове завдання політвідділів із забезпечення виконання колгоспами та радгоспами зобов'язань перед державою в питанні хлібозаготівлі було реалізоване, це серед іншого дало можливість відмінити карткову систему на хліб у містах. Проте, як зауважує І. Зеленин, це піррова перемога, а ціна, яку заплатило за неї селянство, виявилася непомірно високою [2, с.58].

Політвідділи символізують один з переломних моментів аграрної історії, відтепер сталінська модель становлення колгоспної системи не мала альтернативи. Як надзвичайні органи з широкими повноваженнями, політвідділи одночасно виконували функцію і «батога», і «пряника» у політиці держави щодо селянства. З огляду на це, потребують з'ясування питання участі політвідділів у запровадженні нових форм організації праці та принципів її оплати. Особливої уваги заслуговує діяльність політвідділів з облаштування соціальної сфери села, їх вплив на структуру зайнятості сільського населення тощо.

Примітки

1. Кульчицький С.В. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення / С.В. Кульчицький. — К.: Наш час, 2008. — 424 с.
2. Зеленин И.Е. Политотделы МТС — продолжение политики «чрезвычайщины» (1933-1934 гг.) / И.Е. Зеленин // Отечественная история. — 1992. — №6. — С. 42-62.
3. Марочко В.І. Голодомор в українському селі / В.І. Марочко // Історія українського селянства. Нариси в 2-х т. НАН України, Інститут історії України / В.А. Смолій (відп. ред.). — К.: Наукова думка, 2006. — Т. 2. — 653 с.
4. Сфіменко Г.Г. Національні аспекти у формуванні компартійно-радянського апарату в УРСР (1932-1938) / Г.Г. Сфіменко // Український історичний журнал. — 2000. — №5. — С. 3-17.
5. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ІПУ-НКВД. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 604 с. [64] арк., іл.
6. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939. Документы и материалы: В 5-ти тт. / Т. 3. Конец 1930-1933 / Под ред. Д. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. — М.: РОССПЭН, 2001. — 1008 с.
7. Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1898-1971. Видання 8-е доповн. і виправл. / Т. 5. 1931-1941. — К.: Політвидав України, 1980. — 471 с.
8. Сталін Й.В. Про роботу на селі. Промова 11 січня 1933 р. / Й.В. Сталін // Твори. — Т. 13. — К.: Держполітвидав, 1951. — 415 с.
9. XVII съезд ВКП(б) 26 января — 10 февраля 1934 г. Стенографический отчет. Режим доступу: http://hronos.km.ru/vkpb_17/6_1.html
10. Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918-1939. Документы и материалы: В 4-х т. / Т. 3. 1930-1934 гг. Кн. 2. 1932-1934 гг. / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. — М.: РОССПЭН, 2005. — 840 с.
11. Олійник О.І. Організаційно-правові основи діяльності ОДПУ і НКВД під час колективізації в Україні (1929-1934 рр.) / О.І. Олійник // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ / — 1999. — №3. Режим доступу: <http://www.naiju.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/nomer3/oliyn.html>
12. Дорошко М.С. Сталінська «селекція» партійно-державної номенклатури УРСР в 1930-ті роки: причини та наслідки / М.С. Дорошко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: збірник статей. Вип. 8. — К.: Інститут історії України НАН України, 2005. — 426 с.

13. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939. Документы и материалы: В 5-ти тт. / Т. 4. 1934-1936 / Под ред. Д. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. — М.: РОССПЭН, 2002. — 1056 с.
14. Коллективизация сельского хозяйства. Важнейшие постановления Коммунистической партии и советского правительства. 1927-1935. — М.: Изд. Академии наук СССР, 1957. — 574 с.
15. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В 2-х т. / Т. 1. 1918-1941. — К.: Політвидав України, 1976. — 991 с.

К.В. Лобач

Политотделы МТС в системе координат «власть-крестьянство»

В статье анализируются предпосылки, причины и процесс создания политотделов МТС и совхозов. Исследуются основные направления деятельности этих чрезвычайных органов на селе.

Ключевые слова: *крестьянство, машинно-тракторные станции, политотделы, совхозы.*

K.V. Lobach

Political Departments of Machine and Tractor Stations in the System of Relations between Authority and Peasantry

The author of the article analyses the prerequisites, reasons and the process of forming of machine and tractor stations political departments and state farms. The main directions of the extraordinary authorities' activity in the country-land are investigated.

Keywords: *machine and tractor stations, political departments, soviet economy, peasantry.*

Надійшла до редакції 28 вересня 2009 року

В.О. Пащенко

**ПИТАННЯ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ
ОЛЕСЯ ГОНЧАРА**

У статті аналізуються питання релігії та церкви в романі „Собор” видатного українського письменника Олесея Гончара, поява якого сприяла утвердженню загальнолюдських цінностей у свідомості людей і викликала негативну реакцію з боку компартійного керівництва республіки.

Ключові слова: *загальнолюдські цінності, пам'ятка культури, релігія, церква.*

Нинішній етап розвитку наукових досліджень вимагає поглиблення міждисциплінарних зв'язків, що сприяє повнішому розкриттю аналізованих явищ і процесів, виявленню певних закономірностей тощо. У цьому плані доцільним є звернення, наприклад, фахівців історії до літературної спадщини багатьох письменників, що дозволяє об'ємніше простежити ті чи інші тенденції історичного та літературного процесів, зробити доступнішим їх розуміння не лише спеціалістами, а й усіма, хто цікавиться питаннями історії, літератури, суспільствознавства.

